

**Останній гетьман Війська
Запорізького
Кирило
Розумовський**

29 березня
295 років від дня народження
(1728-1803)

3-поміж українських гетьманів останній – Кирило Розумовський (1728–1803) – виглядає чи не найекзотичнішим. Із портретів позирає не звичний для тих часів вусань у кунтуші, а елегантний вельможа в стильній перуці та європейському строї. Цей гетьман-граф-генерал-фельдмаршал заклав основи модерної України – його поступ парадоксально перервала послужливість козацької старшини, яка попрохала Петербург закріпити за Розумовськими спадковість на гетьманську булаву.

Попелюшка з Лемешів

Історія з карколомним вивищенням синів козака Київського полку Грицька Розума вкотре підтверджує прадавню істину – випадок таки відіграє в історії свою парадоксальну й часто-густо непередбачувану роль. Історія з Олексієм Розумовським (братом Кирила) межує з казковою одиссеєю Попелюшки: він в одну мить перетворився з півного придворної капели на царського улюбленця й поважного можновладця. Фаворитизм у політичній практиці XVIII ст. був відгомном архаїчної, але все ще живої системи володарювання, в якій ані Україна, ані Росія не були винятками на загальноєвропейському тлі. Якби не він, у поєднанні зі щасливим збігом обставин, можливо, обидва парубки й далі б пасли овець у батьківській господі.

1742 року Олексій Розумовський узяв таємний шлюб із новоспеченою російською імператрицею Єлизаветою Петрівною. Судячи з повідомлень сучасників, шлюб був плодом справжнього кохання, до того ж випробуваного часом і серйозними небезпеками: Олексій познайомився й став коханцем Єлизавети, коли та була ще принцесою й перебувала в ізоляції при дворі попередньої імператриці – Анни Іоанівни. Прецеденти такого роду «можновладних» шлюбів поміж верхівкою Російської держави та Гетьманщини траплялися й раніше, але стати родичами правлячої династії українцям випало вперше. Для російської аристократії, власне як і для козацької старшини, Розумовські – лише безродні вискочні, каденція яких при дворі визначалася наймінливішим з-поміж усіх інших житейських чинників – амурним. Немовби передчуваючи це, Олексій невтомно зміцнював свої позиції, здобуваючи прихильність і підтримку чільних петербурзьких вельмож, духовенства та генералітету.

Оскільки тогочасна владна модель значною мірою ґрунтувалася на сімейних зв'язках, у пригоді мали стати й інші представники численної рідні Розумовських. Тож першу й найвідповідальнішу ставку в розбудові

власного родинного клану зробили, природно, на молодшого брата Олексія – Кирила. Розумовського-молодшого терміново «виписали» з рідних Лемешів до Санкт-Петербурга, звідки вирядили в навчальне подорож до Європи. Судячи з програми мандрівки, до якої доклав руку старший брат і котра в загальних рисах копіювала університетські маршрути тодішньої «золотої молоді», Кирило мав здобувати не стільки освіту, скільки виховання й аристократичні манери. Задум справдився повною мірою. 1745 року до російської столиці повернувся не просто синьоокий блондин, котрий вражав наповал розбещених петербурзьких красунь, а галантний кавалер, одягнений за останньою модою, з чудовою французькою й задатками вправного інтригана-придворного.

Наступного року на Кирила чекало перше серйозне призначення – президентство в Російській академії наук. Попри початково іронічне ставлення частини вчених мужів, призначення Розумовського не стало банальною синекурою – за його врядування (воно тривало до 1798 року) схвалили Регламент академії наук, вдвічі збільшили її фінансування, впорядкували роботу друкарень і канцелярії. Сам же президент, до речі, перший із керівників Академії, який мав ненімецьке походження, виявився напрочуд ефективним адміністратором, завдяки дипломатичному хистові якого полагоджувалися бурхливі «розборки» поміж академіками. Авторитет і поважність Розумовського неодноразово втихомирювали буйну вдачу професора Михайла Ломоносова, котрий, за свідченням очевидців, міг прийти до Академії «напившись п'ян», «не поздравивши нікого и не скинув шляпы», зробивши водночас колегам по храму науки «безчестный и крайне поносной знак».

Утім, найголовніша посада чекала Кирила Розумовського попереду. Під час подорожі на батьківщину свого чоловіка, в 1744 році, Єлизавета Петрівна прийняла петицію від української шляхти й старшини про відновлення гетьманської посади, що протягом 10 років по смерті гетьмана Данила Апостола лишалася вакантною. Російські монархи від Петра I не шанували чільників Козацької держави, вважаючи їх «истинными в своем непостоянстве изменниками». Після ж мазепинського повстання 1708 року обрання гетьманів перетворилося на фікцію. Булаву отримував той лідер, кандидатуру якого козацькій верхівці вдавалося погодити з Петербургом. У цій ситуації Кирило Розумовський влаштовував чи не всі сторони.

Човникове гетьманування

Кирила засватали на гетьманство заочно. В травні 1747 року Олексій Розумовський рукою імператриці підписав указ «О бытии в Малороссии гетману по прежним правам и обыкновениям», а в лютому 1750 року старшинська рада в Глухові обрала новим гетьманом Кирила, котрий на той час перебував... у Петербурзі. Нехіть Розумовського пояснювалася не стільки ігноруванням провінційного життя Гетьманщини, скільки побоюванням втратити контроль над придворною ситуацією, а відтак і змаргіналізуватися як політикові. Перші кілька років його правління нагадували «човникове гетьманування», коли ясновельможний вряди-годи наїжджав до України, аби дати лад ранговим маєтностям, підписати укази й відвідати родичів. Цей стиль урядування цілком влаштовував козацьку аристократію – Марковичів, Лизогубів, Скоропадських, Безбородьків, які поділили між собою владний простір гетьманату, користувалися високим заступництвом гетьмана в Петербурзі, вільно порядкуючи державою у власних інтересах. Треба віддати належне цій олігархії – в своїй масі вона жила не лише власними «резонами», але й далекосяжними стратегіями.

У середині XVIII ст. козацька знать ототожнювала себе з малоросійською шляхтою, знатність і заслуги якої перед царями ніяк не поступалися, а то й перевершували статус російського дворянства. В її уявленнях про «свою» ідеальну державу химерно переплелися давні річпосполитські звичаї з козацькими традиціями: виборність володаря, яку скріплювали договірними угодами, республіканський устрій, вищість козацтва над іншими станами. Ба навіть відносини з протектором – російською монархією – попри лояльні декларації, трактували як добровільні й договірні, мовляв, підданство підданством, але «не шаблюю ви нас узяли». Саме цим небезпечним духом, у якому промовисто відлунювали ноти мазепинства, зрештою й заразився петербурзький гетьман.

Від початку правління Розумовські подбали, аби Гетьманщині повернули відібраний раніше політичний «дах», що гарантував її окремішній статус в імперії. Всі відносини з Козацькою державою було переведено до відання Колегії іноземних справ, що фактично ставило контакти між Петербургом та Глуховим на рівень мало не міждержавних стосунків, юрисдикцію гетьмана було поширено на Київ, котрий раніше мав над собою лише владу російського губернатора й місцевого магістрату, а також на степове

Лицарство – Запорозьку Січ. Ще раніше київському першосвященнику повернули давній титул митрополита Київського, Галицького та всієї Малої Русі.

Корона й булава

З кінця 50-х років XVIII ст. Розумовські беруться зовсім в інший спосіб облаштовувати своє козацьке гніздо. Гетьман прагнув перекроїти архаїчний державний організм України за європейським взірцем. При дворі й у Генеральній військовій канцелярії розробляють проекти реформування владної вертикалі держави – інститут генеральної старшини планували перетворити на аналог ради міністрів, у полковників хотіли вилучити частину функцій, аби чіткіше відділити військову владу від адміністративної, фінансової та судової, що цілком узгоджувалося з принципами європейської бюрократії. Символом оновленого «європейського гетьманату» мав стати Батурин, куди, як і за часів Мазепи, гетьман збирався перенести свою столицю. Тамтешня резиденція ясновельможного мала нагадувати маленький Петербург або Версаль, із пишним двором, із вбраною в мундири гербових барв Розумовських гвардією (жолдаками й компанійцями), з урядовими будинками («національними строєннями») й першим в Україні світським університетом, статут якого ґрунтувався б на тогочасних німецьких аналогах, добре відомих гетьманові.

У 1760–1763 роках за гетьманським указом реформується судова система. Нечисленні й перевантажені справами судові установи поділяють на три типи, відповідно до галузевої спеціалізації, як це було за часів Речі Посполитої – земські (цивільні), гродські (кримінальні) та підкоморські (межові). Реформована в такий спосіб система судочинства переживе свого творця до часів Миколи I. Користуючись участю військ Гетьманщини в Семирічній війні, Розумовський заходився переоблаштовувати один із найважливіших державних інститутів, із яким були пов'язані головні владні механізми – військо. Розуміючи, що створення професійної регулярної армії вимагало довшого часу, гетьман намагався реформувати тодішнє козацьке ополчення – реєстрові полки перевдягають в однострої, переозброюють уніфікованою зброєю, розробляють перші муштрові статuti. За поданням лубенського полковника Івана Кулябки, заснують спеціальні школи, які навчали козацьких дітей грамоти й вояцьких вправ.

Паралельно з цим проводиться ревізія артилерійського парку й стану фортечних укріплень у містах.

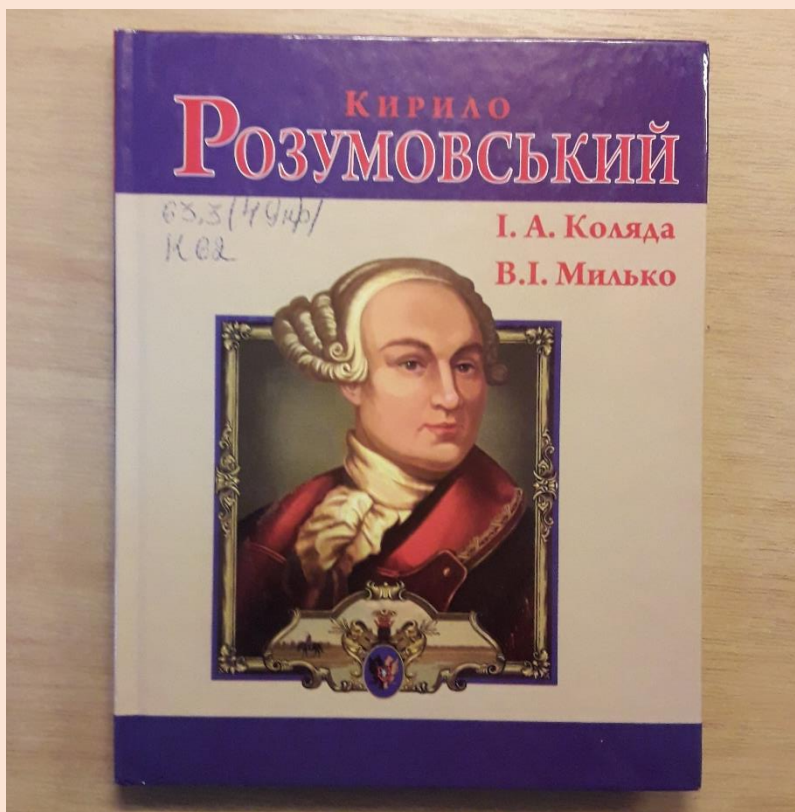
Тим часом клімат для бурхливої реформаторської діяльності Розумовського змінився. Сходження на російський престол нової імператриці Катерини II попервах не зачепило українських справ – Розумовський здавна був її добрим приятелем. Ситуацію змінив з'їзд старшини, який зібрався в Глухові восени 1763 року, аби покласти початок традиції «козацьких сеймів». Новоявлений старшинський парламент ухвалив петицію, яка нагадувала Петербургу про договірний характер стосунків із Україною, й просила закріпити право успадкування гетьманської булави за родом Розумовських, що було вже відвертим викликом імперському централізмові. Справу залагодили без зайвого галасу – російські війська в Гетьманщині привели в бойову готовність, а некоронованого козацького «монарха» викликали до столиці, де переконали добровільно зректися гетьманства. Ще якийсь час ця посада лишалася вакантною, коли в листопаді 1764 року Катерина II підписала указ, що ліквідував її назавжди.

Чимало істориків трактували скасування гетьманства як наслідок роздратування Катерини II династичними претензіями Розумовських. Насправді це був привід, тоді як справжні причини ховалися в спобоюваннях посилення Гетьманщини внаслідок реформ, із перспективою перетворення її на удільне Малоросійське князівство під владою Розумовських. Далекоглядність Петербурга виявилася пророчою: менш ніж за десять років така ж доля спіткає й сусідку Гетьманщини – Річ Посполиту, яку спритні сусіди почнуть ділити саме після успішного старту внутрішніх реформ, що віщували посилення Польщі та відновлення її впливу в європейській політиці. Приклад Розумовського видався спокусливим для наступного фаворита – князя Григорія Потьомкіна, котрий мріяв про власну вотчину в межах майбутньої Візантійської імперії, відновленої перемогами російських військ над турками. 1790 року Катерина II навіть подарувала йому титул «Великого гетьмана» козацтва, але далі невиразних планів справа так і не пішла. Швидкоплинне XVIII ст. завершувалося глобальною зміною пріоритетів у державній політиці – на зміну клановим інтересам знаті й фаворитизму приходили стратегічні інтереси держави.

[СОКИРКО ОЛЕКСІЙ](#)

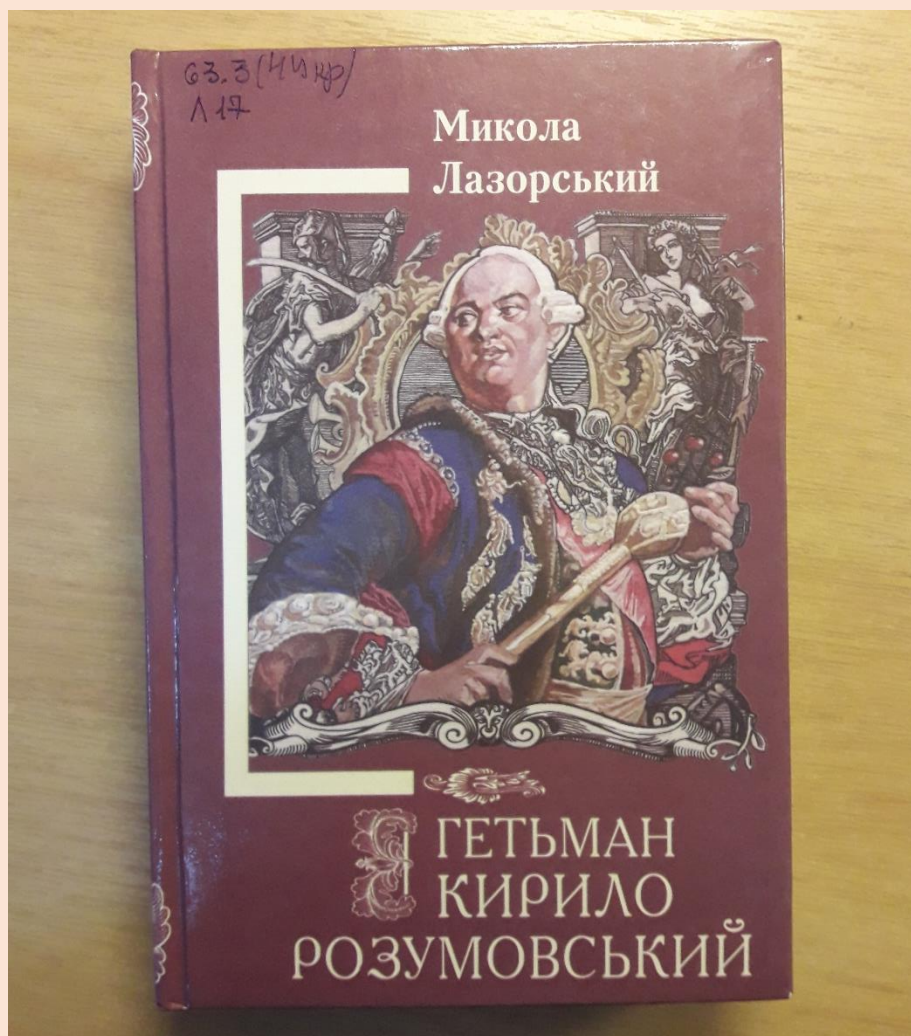
Співробітник Центру ім. В. Липинського

**Книги про життя і діяльність Кирила
Розумовського, які зберігаються в бібліотеці
ОІППО**

Коляда І.А., Милько В.І. Кирило Розумовський / І.А., Коляда .- К. : ПАТ
ДАК "Укрвидавполіграфія" , 2012 .- 128с. .- 978-966-97243-2-8 : 21 грн 18 к.
[70810]

Він пройшов карколомний шлях від пастуха до президента
Імператорської Академії наук і мистецтв, отримав титул графа
Російської Імперії і став останнім гетьманом України-Гетьманщини
(1750-1764). На жаль, реформаторська політика К. Розумовського, його
прагнення розширити суверенітет Гетьманщини викликали
незадоволення російського уряду та імператриці Катерини II, що врешті-решт
і призвело до ліквідації інституту гетьманства на Лівобережній
Україні. 11.04.2012

Лазорський М. Гетьман Кирило Розумовський : Роман-хроніка 18 віку / М. Лазорський .- Київ : Обереги , 2003 .- 656с.:портр. : 13грн70к [70089]

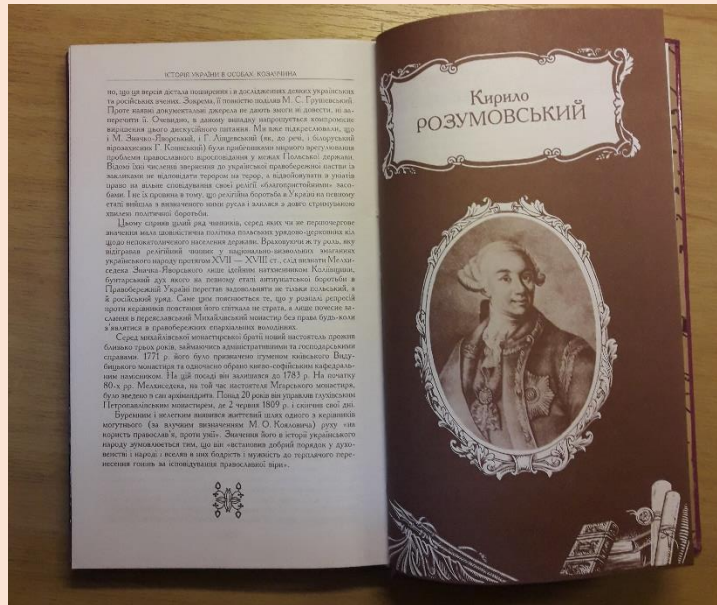
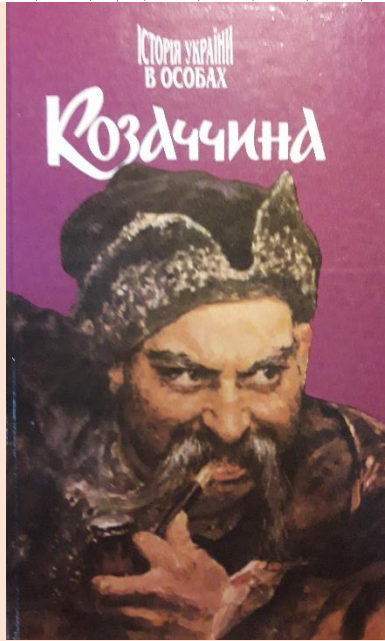
У центрі роману постать останнього українського гетьмана. Письменник показав трагедію цього непересічного українця 18 століття, який став іграшкою в руках російських імператриць Єлизавети та Катерини 11.

Реєнт О.П., Коляда І.А. Усі гетьмани України : Легенди. Міфи. Біографії / О.П. Реєнт, І.А. Коляда; худож.- оформ. А.С. Ленчик. – Харків: Фоліо, 2007. – 415 с.-- (Історичне досьє)

Українська Гетьманська держава за роки існування мала 17 гетьманів. Усі вони були носіями ідеї незалежної самостійної Української держави. У книзі надається правдивий і об'єктивний життєпис цих, а також інших найвищих військових керівників.

Історія України в особах. Козаччина. / Упор. Горобець В. - Київ : Україна , 2000 .- 300с. : 10.54 [65853]

Книга містить нариси про найвидатніших державних, громадських, церковних та культурних діячів України середини XVII-XVIII ст. Через життєписи окремих людей відтворено героїчну боротьбу українського народу за своє соціальне і національне визволення, показано становлення української духовної культури в контексті європейських культур. Про К. Розумовського нарис на стор. 252.

Книги, які руйнують стереотипи про гетьмана Кирила Розумовського

Одне з найбільших книжкових зібрань XVIII ст. у країні, яка славилася навіть закордоном, належало українському гетьману Кирилові Розумовському. Формувати свою приватну бібліотеку він почав, скоріш за все, ще з юних років – під час європейського навчання та продовжував до останніх днів життя.

Серед великої та унікальної бібліотеки гетьмана доволі очевидними є книги про історію держав та їх політику державотворення, але на книжковій полиці гетьмана можна зустріти неочікувані видання, як наприклад книги з рецептами. Дані видання розглянемо нижче.

Згідно з реальних печатних списків підписників, що розміщувалися в книжкових та періодичних виданнях другої половини XVIII ст., Кирило Розумовський виписував для своєї бібліотеки книги, які висвітлюють особливості ведення домашнього господарства «Всеобщее и полное домоводство» та «Словарь поваренного» В. Левшина.

Багатотомна праця «Всеобщее и полное домоводство» (1795р.) – найбільш відома та різностороння робота перекладача Василя Левшина. Не зважаючи на те, що дане видання є перекладом з французької книги Луї Ліже «La nouvelle maison rustique» («Нова сільська домівка» – переклад авт.), робота адаптована до місцевих особливостей ведення господарства й має багато відмінностей від оригіналу. Так, у 12-томній праці детально описуються особливості будівництва жител і допоміжних споруд, висадження саду, догляд за овочевими та фруктовими насадженнями в залежності від рельєфних та кліматичних особливостей регіону. Також до місцевих особливостей автор звертається в розділі, присвяченому кухні та харчуванню.

Детальному опису кулінарії та рецептурі присвячена наступна 10-томна праця «Словарь поваренного» (1795–1796рр.), але, на відміну від попередньої роботи, тут уміщена не лише місцева кухня, а й закордонна. Наприклад, Австрійська, Бельгійська, Французька, Іспанська «поварня» тощо, також видання поділене за видами страв такі як перші страви, салати, напої, кондитерські страви, а також і алкоголь. Інгредієнти та страви розміщені у книзі в алфавітному порядку, наприклад «Абрикосы, артишоки, олений рог, петрушка», що значно полегшує пошук певних страв, або розділів.

Загалом, висвітлені в статті книги були доволі популярними у XVIII ст., але відомості про їх наявність в бібліотеці Кирила Розумовського викликає деяке здивування, адже окрім творів світових композиторів, античних поетів та європейських класиків гетьман цікавився ще й веденням домогосподарства і це найкраще розкриває постать Кирила Розумовського з нової, незвичної сторони, тому вивчення бібліотеки гетьмана має продовжуватися та руйнувати давні стереотипи.

Анастасія Олійник.